

A komi *-jan* névmási többes jelről

A *-jan* képzőelem, illetve névmási többes jel eredetének és sajátosság funkcióinak kérdése a komi képzőrendszer egyik sokat vitatott és mindmáig megnyugtató módon meg nem oldott problémája.

Ha a remény, hogy a különböző és egymásnak igen gyakran ellentmondó vélemények között rendet teremthetünk, nem is kecsegtet teljes sikerrel és végleges eredménnyel, a megoldás megkísérlésének igényéről mégsem mondhatunk le. Éppen ez az igény vezetett ahhoz, hogy a *-jan* kérdését újból elővegyem, és az eddigi magyarázatkísérletek mellé egy újabbat vessek fel.

A) Hol és mikor használja a komi nyelv a *-jan* képzőt?

1. Megtaláljuk az összes komi nyelvjárásokban a személyes névmások többes 1. és 2. személyű paradigmájában mint a többesi fő képzőjét (kivéve a nominatívust). Pl. adessivus: *mijan* 'miénk', *tijan* 'tiétek'; allativus: *mijanli* 'nekünk', *tijanli* 'nektek'; ablativus- *mijanliš* 'tőlünk', *tijanliš* 'tőletek' (vö. UOTILA, SChr. 53; WICHM. — UOT., Wortsch. 377; TUNKALO: SUST. LXVII, 388; LITKIN: Nyr. LIX, 76; Szovr. 147. §, 2 jegyz.). Ezen funkciójára már a nyelvemlékekben is találunk példákat, így feltehetően még a történeti kort megelőző időkre nyúlnak vissza keletkezésének és elterjedésének gyökerei. Azóta éppen olyan szilárd alkotóeleme a személynévmások többes 1. és 2. személyű alakjainak, mint például a finn névragozásban az *-i* többesi főképző, — amelyhez valószínűleg genetikai kapcsolat is fűzi. Példák: (Drevn. 39; Tr. 3.) *Мэд вай'ас ва мыс'кыныс пöдöс т и й а н* ['hadd hozassék víz megmosni a ti lábaitokat']; (uo. 69; LE. 184): *та пöрйа м и й а н н'ан'эс с'эм м и й а н л ы талун* ['a mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma']; Rogov (SGr. 137) *ивин ја т и ј а н пesis? ивин ја т и ј а н јагедис?* 'Ist euer Holz weit? sind eure Beeren weit?'; (uo. 144.) *м и ј а н дrevнаис кийтsem и джит ени vois* 'wie gross unser Dorf jetzt geworden ist' (Fokos átírása; FUF. XIII, 8); Fokos (VdKomi 39) „*mi i a nliš pattšerše gerin*” „Du hast unseren Ofen gepflügt.” LITKIN mai komi grammatikájában mint nem produktív képzőről beszél a *-jan*-ról: „а полная основа 1. и 2. лица множественного числа, содержащая в себе непродуктивный суффикс -ян” (Szovr. 147 §, 2 jegyz.) Szerinte a *-jan* képzővel képzett névmási többesi fő szerepel tbsz. genitivusként is, és ez található meg az összes esetragos alakokban, kivéve a nominatívust és accusatívust. Lehet, hogy a *-jan* képzős accusativus használata ma már kiveszőfélben van, én azonban a régebbi nyelvjárási szövegekben még meg lehetőszen sok példát találtam rá; pl. Fokos (VdKomi 39) Le. „*na. — štę m i i-*

¹ Én ritkítottam.

a n' e s jona kodralin?” „Weshalb hast du uns sehr erwähnt?”; (uo. 45.) *Le. „stavse vans t i j a n e s šujalam”* „so jagen (eig. stecken) wir euch alle ins Wasser”; (uo. 69) *Le. „poldžedin kultedž m i j a n e s* „Du hast uns zu Tode erschreckt”.

2. Az alsó-vicsegdai nyelvjárásterülethez tartozó nyelvjárások egyikében a *-jan* mutató névmások többesi tövében is előfordul, pl. *tajan* 'diese, sieh diese' (БОТ ЭТИ) (< *ta* 'dieser'); *pajan* 'die' (< *pa* 'die') (vö. TUNKELO: SUST. LXVII, 385, 394–5).

3. Ugyancsak az alsó-vicsegdai nyelvjárásból közöl TUNKELO adatokat a *-jan* elem egy igen sajátos funkcióban való használatára is. Rokonságnevekből (apa, anya, bátya, nagypapa, nagymama) képez gyűjtőneveket, illetve csoportneveket („kollektive Substantive, oder Personengruppennamen”; TUNKELO, i. m. 386), amelyek az alapszóban megjelölt rokonnak egy másik családtaggal alkotott szoros kapcsolatát, közösségét fejezik ki. LITKIN meghatározása szerint „nem az illető személy többségét jelenti, hanem azt akarja kifejezni, hogy az illető személyen kívül még egy (esetleg több) vele szorosabb kapcsolatban álló személyről van szó” (Nyr. LIX, 76–7).

De nemcsak a rokoni kollektívát jelöli ilyen esetben, hanem az illető csoport, közösség házát, lakóhelyét, otthonát is, így a kollektív jelentésárnyalaton kívül bizonyos lokális színezet is tapad hozzá. Pl. *batejan* 'unser Vater'; 'mein Vater und ein anderes Mitglied seiner Familie' (< *bat-e-jan*); *tšojidjan* 'deine Schwestern'; 'deine Schwestern nebst irgendeinem Mitglied ihrer Familie'; 'das Haus od. Gehöft, in dem deine Schwestern wohnen' (vö. TUNKELO: SUST. LXVII, 386; LITKIN: Nyr. LIX, 77.). Ezen funkciójában — mint látjuk — mindig birtokos személyragos alapszóhoz járul.

4. Megtaláljuk végül valamennyi komi nyelvjárásban a *pi* 'Knabe, Knäblein, junger Hund' szó többes számában: (WICHM.—UOT.) [V. Pecs. U. *pian*], V. Sz. I. *pijan*, L. I. *pijan*, P. *pija'n*, *pija'n* 'Söhne' (V. Sz. I. L.), 'Knaben' (V. Pecs), 'Jungen' (V. Sz. L.), 'Kinder' (V. I. U.). Pl. (SV. 89) V. *ettšid pi ja n munini naževittšini*. 'Einmal gingen die Knaben auf Verdienst aus'.

Most már az a kérdés, hogy a fenti funkciók (névmási többes jel, gyűjtő-ill. helynévképző, névszói többes jel) közül melyik lehetett az elsődleges, melyikből magyarázható meg a képző összes többi funkciója? Hogy erre elfogadható magyarázatot adhassunk, meg kell vizsgálnunk a suffixum eredetét.

B) Önálló szóból keletkezett-e vagy több ősi elem összetapadásából a *-jan* képző?

LITKIN — feltehetően MARR hatására — azon nézet felé hajlik, hogy a *-jan* önálló szóból keletkezett, minthogy „a többesképzők” [ő tehát többesképzőnek tartja!] „rendszerint 'népek, törzsek, közösségek, tömegek' elnevezéseiből keletkeznek” (Nyr. LIX, 77). A kikövetkeztethető önálló szó pedig talán-talán összefügg az Európa és Ázsia „széles területén” meglehetősen elterjedt *j•n* elemet tartalmazó etnikai és földrajzi elnevezéssel (pl. gör. *jon-, ion* szigetek stb.) (uo.).

Abból azonban, hogy egynéhány finnugor többes jel — de ezek is jobbra újabb keletűek — önálló szavakra vezethetők vissza,² nem következik szük-

² Pl. mari *-βälä, -bälä, -βlak, -blak* stb.; *sámätš*; SZINNYEI, Spfw.² 52; KÖVESI: M. Nyjár. III, 147; a komi *-jas, udm. jos* (vö. SZINNYEI, Spfw.² 52); UOTILA, KonsP. 182–3; RAVILA: FUF. XXVII, 3, 99.; BEKE: I. OK. III, 59; másképpen: KÖVESI, Kézir.

ségszerűen, hogy minden finnugor többes jel önálló szóból keletkezett. Ha ugyanis ebből indulunk ki, akkor súlyos módszertani hibát követünk el: „vigyázni kell, hogy ne gépiesen alkalmazzuk az elveket és párhuzamokat, ne a módszer gondolkodjék a kutató helyett” — mondja BÁRCZI is (Bev. a nyelvtudományba 116).

A *-jan* keletkezése — a nyelvemlékekben való előfordulásából és sajátos funkcióból is következtethetően — olyan korra tehető, amelyben elvont fogalmi jelentésű szavak képzővé válása — jelenlegi ismereteink és véleményünk alapján — még nem volt lehetséges. — A névmási elemeknek ugyanis — amelyekből ősi suffixumaink legtöbbször keletkezhetett — nem volt elvont fogalmi jelentésük, csupán aktualizáló szerepet tölthettek be (l. erről RAVILA: Vir. 1945: 314—26; LAKÓ: I. OK. I, 215 kk. irodalommal; FOKOS: NyK. LVIII, 62; KÖVESI: uo. 112—3).

A képző ősi volta mellett bizonyítana LITKIN következő megállapítása is: „valószínűleg kapcsolatos a patriarchális korszakkal, nevezetesen a családi törzsön belül szolgál valami közösség kifejezésére” (Nyr. LIX, 77). A patriarchális korszak megszűntével azután kiszorította a másik komi többes jel: a szintén önálló szóból eredeztetett, de véleményem szerint ősi finnugor elemek összetevődéséből keletkezett *-jas*.

A képző keletkezésének idejét az alábbiakban vázolandók alapján a finn-permi korra tenném, a képző eredetét pedig nem önálló szóban keresném, hanem — miként TUNKELO is (SUST. LXVII, 392) — ősi finnugor elemek kapcsolatában.

TUNKELO a *-jan*-t egy ősi **-js* hely-, illetve gyűjtőnév képző és *-n* locativus rag kapcsolatának tartja (i. m. 391—2). Az előbbi mint helynév, illetve névmási otthonnév képző („pronominaler Heimname”; TUNKELO, i. m. 389) *-ja* ~ *-jä* alakban megvan a finnben: pl. *Kalaja, Sonkaja, Heimä; meijä* 'unser Gehöft, unsere Hütte oder andere Wohnung (oder unser Hausvolk, unsere Familie); *teijä* 'euer Gehöft' etc. (vö. OJANSUU: Vir. 1910: 34; TUNKELO: Vir. 1933: 9—20; SUST. LXVII, 389); a balti-finn nyelvek legtöbbjében helynévképző (határozószókban, névmásokban, névmási származékokban és helynevekben). L. erről TUNKELO: Vir. 1932: 389 kk.; SUST. LXVII, 389; TOIVONEN: FUF. XXVIII, 17; IKOLA: FUF. XXIX, 149, 155; BUBRICH, Zur Frage nach der Herkunft der Pluralbildungen in den finnisch-ugrischen Sprachen: ÖEST. XXX, 104 kk.; HAKULINEN: NyK. L, 109). Speciális funkcióban — falunév képzőként — előfordul az udmurtban is, pl. *žumja, Venja, Nirja, Gondirja* (vö. UOTILA, KonsP. 198; NyK. L, 468; TUNKELO: SUST. LXVII, 393; KÖVESI: NyK. LV, 101).

A komi *-jan*-nak a fenti suffixumokkal való kapcsolatát, a *-j* elem képző voltát TUNKELOVAL ellentétben kétségbe vonja UOTILA: „In syrj. *mijan, mijan, tijan, tijan* ist *j* bzw. *i* w a h r s c h e i n l i c h³ nur ein Übergangslaut” (NyK. L, 473; hasonlóan: KonsP. 232). Állásfoglalása e tekintetben azonban — mint látjuk — nem egészen határozott, legalább is nem olyan mértékben, mint pl. a személynévadások egyes számú adessivusi alakjaival kapcsolatban; „Das *i* bzw. *j* in *mejam, mejam, tejad, tejad*, i s t³ ein Übergangslaut” (i. m. 465; hasonlóan KonsP. 232, 280). Ennek ellenére indítékot adott más kiváló nyelvészeknek — így BEKÉNEK is — hogy a *-jan*-ra végződő alakok *j*-jét

³ Én ritkítottam.

szintén hiátustöltő hangnak, a TUNKELOtól locativus, illetve essivus ragnak tartott *-n-t* pedig kicsinyítő képzőnek tartsa (I. OK. III, 65; ALH. II, 325).

Ami a *-jan* *j* elemét illeti, én továbbra is TUNKELO álláspontján maradok, és nem hiátustöltőt, hanem egy ősi (finn-permi kori) **-js* elem nyelvi maradványát látom benne.

Az *-n* elem kérdése már kissé bonyolultabb. TUNKELO a *mijan*, *tijan*, alakokat **-js* végű helynevek locativusának tartja, amelyek később adessivusi funkciót vettek fel (SUST. LXVII, 391). Ma ugyanis ez a tóalak szerepel többesi adessivusként, és egyszersmind az egész névmási többes-paradigma alapalakjául is szolgál. Hasonlóan BEKE, aki mint genitivus-adessivusokról beszél a *mijan*, *tijan*-ról, és elkülöníti őket a *pijan*-tól amelyek végződésében, mint már említettük *-n* kicsinyítő képzőt lát (I. OK. III, 60, 65). UOTILA kissé óvatosabb. Míg Konsonantismus-ában határozottan képzőnek tartja az *-n-t* (232), addig TUNKELO megállapításai után már csak ennek valószínűségére utal: „Allerdings ist das fragliche *n* ursprünglich wahrscheinlich⁴ ein Suffix” (NyK. L, 465); vagy „Mit TUNKELO bin ich darin einverstanden, dass das *n* in syrj *mijan*, *tijan* möglicherweise⁴ dasselbe *n* wie in der Adessivendung *-len* ist” (i. m. 468).

Végső fokon nem volna nehéz a különböző véleményeket összehangolni, hiszen az *-n* végű elemek (képzők, casusragok, többes jelek) genetikailag összetartoznak (I. WIKLUND, Festschrift til Rektor Qvigstad 333—37; RAVILA: FUF. XXVII. 73—85; TOIVONEN: FUF. XXVIII, 18; UOTILA: Vir. 1945: 321), és feltehetően egy *n*- kezdetű mutató névmásra mennek vissza (I. erről LAKÓ: I. OK. I, 217; TAULI: FUF. XXXII, 192. kk., 199; KÖVESI, kézír.; másképpen RAVILA: FUF. XXVII, 84—85 és N. SEBESTYÉN I: NyK. LVIII, 142, akik hiátustöltő hangra vezetik vissza az *-n* locat.-gen. ragot; e vélemény-nyel szemben I. SZ. KISPÁL MAGDA: NyK. LVIII, 169 kk. és HAJDÚ P., uo. 177 kk. megállapításait). Így voltaképpen az UOTILÁTÓL (NyK. L, 466) negatívan értékelt BUDENZ-féle felfogás áll talán a legközelebb az igazsághoz, amelynek értelmében a *-jan* *-n*-je többes determinatív elem, azonos a „*naja*, *nija* 'sie'” névmás „*na*, *ni*” tövével (Ugr. Sprachstud. II, 54—46). Hogy azonban a már ismertetett funkciókban ilyen determinatív szerepe lenne, arra nem mernék határozott igennel felelni. Én WIKLUND terminusával élve inkább a *konnektívum* szerepét tulajdonítanám az *-n*-nek „Kasus der näheren Beziehung zweier Begriffe zueinander, sei es dann zwei Nomina oder ein Nomen und ein Verbum, oder endlich — beim Verbaladverbium — zwei Verba” (i. m. 334; idézi RAVILA: FUF. XXVII, 78—79). De az sem lehetetlen, hogy az ősi és fgr. nyelvek zöméből már kihalt vagy legalábbis csupán a birtok vagy birtokos többségét jelölő szerepre korlátozódó *-n* többes jel őrződött meg a fenti adatokban.

C) A *-jan* fent vázolt funkciói beleilleszthetők-e a képző eredetével kapcsolatos elgondolásainkba?

1. Vizsgáljuk meg először a *-jan* sajátos szerepét a már említett alsóvicsegdai rokonságnevekben: a *bat-e-jan* 'apámék'; 'apám és valamelyik családtag' és a *tšoj-íd-jan* 'nőtestvéredék', 'nőtestvéred és valamelyik családtag'; 'az a ház amelyben nőtestvéred lakik' — félékben. Ezeket az alakokat BEKE — UOTILÁRA hivatkozva, aki azonban az idézett helyen nem szól róluk —

⁴ Én ritkítottam.

genitivusoknak, illetve genitivusként használt adessivusoknak tartja, és végződésüket elválasztja a *pijan* járulékelemétől (I. OK. III, 60; V. 40).

E megállapítását nemcsak ezért tartom kétségesnek, mert LAKÓ is elutasító álláspontot foglal el vele kapcsolatban,⁵ hanem azért is, mert a BEKE értekezésében közölt s a *len* adessivus rag azonos funkcióban való használatára felhozott példaanyagának a bizonyító erejében is kételkedem. Ezekben ugyanis a *-len* használata és jelentése nem azonos a *batejan*-félék *-jan* elemének használatával és jelentésével. Az olyan mondatokban, mint V. *sar len vitt-siseni zenikeš va-doršan* 'der Zar aber erwartet mit seinem Gefolge den Bräutigam am Strande' (WICHMANN, SV. 73); V. *sar len zev mi'tša paš-kgm ve-tšasnj* 'De Leute des Zaren machen [ihm] einen sehr schönen Anzug' (uo.); *gesudarlen divuittšeni* 'a császárék uralkodnak'; FOKOS: UF. XVI, 23) stb. (vö. BEKE: I. OK. V, 42—43; Az uráli és indoeurópai duális történetéhez 355), mindig az „uralkodó” jelentéskörben használt szavak (*sar*, *gesudar* 'cár, császár') szerepelnek a már említett *-jan* végű szavakhoz hasonló és a magyar *-ék* képzős alakoknak megfelelő jelentésben (*cárek*, *császárek*). Kissé megdöbbentő, hogy csupán egy fogalomkörhöz tartozó szavakra korlátozódni a *-len*-nek a *-jan*-nal azonos használata, és még ezek sem állíthatók szoros analógiaként a már említett alsó-vicegdai alakok mellé sem alaki sem jelentéstanai vonatkozásban. Nem járulnak ugyanis birtokos személyragos alapszóhoz, és nem jelölnek szoros *rokon*i köteléket, illetőleg csoportot [és azok *o t t h o n á t!*], hanem a *cár* és kísérete a *cár* és hívei, emberei közötti *alárendeltségi* viszonyt. Ezek tehát nem tanúskodnak a *-jan* végződés adessivus rag volta mellett, hanem inkább talán arról, hogy bennük a *-len* adessivus rag jutott alkalmi használatban a *-jan* (*m.-ék*) képzőnek megfelelő funkcióhoz. (Ragok képző funkciójáról l. PAPP I.: MNY. LI, 292—3). A *sar len*, *gesudar len mortjas* 'a *cár* emberei, *cár* kísérete'⁶-féle birtokos szerkezetben a *sar len* jelentéstapadással magába szívhatta a *mortjas* értelmét, s így juthatott a 'cár emberei' → 'cáriak' → 'cárek'⁷ jelentéshez.

A *batejan*-féle alakok *-jan*-ját tehát továbbra sem tartom ragnak, hanem képzőnek, mégpedig szorosabb *rokon*i kollektívát és annak lakóhelyét jelölő ősi képzőelemnek. A szoros (családi törzsen belüli) közösség kifejezésére szolgál feltehetően a birtokos személyrag, amelyen sem a *-jas* többes jelnek, sem pedig a *-len* ragnak hasonló funkcióban való használatánál nem találunk meg, az azonos helyen lakók összetartozó közösségének, csoportjának kifejezésére pedig a *-ja* helynév képző és az *-n* konnektívum- vagy többes-jel. [Szerkezetileg megfelel a magyar *-ék* család-névképzőnek: *-é* < lat. *-e* < **-js* (ősi helynévképző) + *k* többesjel].

2. Ugyanígyen csoportnév képző szerepe lehetett eredetileg a *-jan*-nak a *mijan* 'miénk', *tijan* 'tiétek' személynévmásokban is, amelyeket ma már

⁵ „Arról, hogy a *batejan* és a *tšojidjan*-féle alakok is közönséges (személyragos) adessivusok lennének, ismereteim szerint szó sem lehet. Ezen alakok *-jan* végzete tehát véleményem szerint továbbra is magyarázatra vár” (I. OK. III, 90—91).

⁶ L. WICHMANN és FOKOS fordítását „die Leute des Zaren; a *cár* emberei”; [cár hívei].

⁷ A BEKE által felsorolt többi adatot is, amelyben a *len*-nek birtokjel vagy birtokképző szerepe van, ugyancsak ilyen alkalmi funkcióváltással magyaráznom. Analógiát találunk a magyarban is, ahol szintén megtaláljuk a *-nak* *-nek* gen. ragot az *-é* funkciójában. Pl. Az *isté né holtak istene, hané az elewknek* (Pesthy, ÚjT. 98) [ti. ellipszissel az *élőknek istene* szerkezetből]; Az *ő orcája féltett, mint az anygálnak* (Born., Préd. 292) [ti. mint az *anygálnak orcája*] (l. KLEMM, Tört.Mondt. 345).

általában adessivusból lett genitivusi alakoknak szokták tartani (UOTILA: NyK. L, 465; BEKE: I. OK. III, 60; V, 40), és amelyeket a *batejan*-félékhez hasonlóan elválasztanak a *pijan*-tól (I. BEKE: i. m.). Ez a genitivusi, ill. adessivusi funkció azonban újabb fejlemény. A fejlődés menetét igen érdekesen rajzolja meg TUNKELO (SUST. LXVII, 389). Szerinte a komi *mijan*, *tijan*, amelyeknek *mija*-, *tija*- tövét ő alaktanilag és jelentésstanilag azonosítja a finnségi nyelvekben található ún. pronominalis helynevekkel (fi. *meijä* 'unser Gehöft, unsere Hütte oder andere Wohnung, unser Hausvolk; unsere Familie'), eredetileg ilyen ősi helynevek („Heimname, Lokalname”) locativusi vagy essivusi alakjai voltak. Minthogy ezek — a balti-finn nyelvekhez hasonlóan — nemcsak a helyet, hanem a helyen lakókat is jelölték, alkalmilag, genitivusi használatban felvették a többes számú személyes névmási funkciót, és később alapjául szolgáltak az új többes paradigmának, — ugyanúgy, mint ahogy ezt az észben is láthatjuk: pl. gen. *meie*, *teie*; elat. *meiest* (*meist*); *teiest* (*teist*) — (vö. TUNKELO: Vir. 1933: 25; SUST. LXVII, 392). UOTILA a fejlődés fenti irányvonalával szemben meglehetősen kételkedő. „Die angenommene Bedeutungsentwicklung von einem Lokalnamen zu einem kollektivischen Personenamen und weiter zu einem Personalpronomen in dem syrj. Adessiv *mijan*, *tijan* ist ja nur für möglich zu halten” (NyK. L, 468).

A komi *mijan*-féle alakoknak a finnségi pronominalis helynevekkel való genetikus kapcsolata nagyon valószínűnek látszik, a TUNKELOTól vázolt és UOTILÁTól kételkedéssel fogadott fejlődésmenet kérdésében azonban nem foglalkozhatok állást, mert ehhez tüzetesebben kellene ismernem a finnségi nyelvek pronominalis helyneveinek fejlődéstörténetét, használatát stb. Ellenben megpróbálnám a *mijan* jelentésfejlődését és plur. genitivusi használatát a *-jan* eredetével és ősi funkciójával kapcsolatban elmondottak alapján megmagyarázni.

A *mijan*, *tijan*-féle alakok — mint már említettem — olyan kollektív képzések lehettek, mint a már tárgyalt alsóvicsegdai *batejan*, *tsojrdjan*. Az alapszóval kifejezett gyűjtőnevet (*mi*, *ti*) és a vele szorosan összetartozó családtagokat jelölhették. Talán a magyar a 'mi háznépünk, családunk', röviden: 'mieink, tieitek' jelentésben voltak használatosak, és ha az összetartozó családtagok otthonát is jelölték, akkor a 'mi házunk, otthonunk' stb. > a 'mienk' jelentést is felvették. Mindkét jelentéshez bizonyos birtoklást kifejező (possessiv) árnyalat is hozzátapadt; *mijan* 'a mi házunk'; 'a hozzánk tartozó ház'; 'a mi háznépünk, a hozzánk tartozók' stb. A birtoklás, valamihez tartozó (possessiv) jelentésfunkció, mint erre példánk is vannak, igen könnyen átváltozhatott genitivusi funkcióvá (I. erről RAVILA: FUF. XXVII, 77 kk.) — különösen akkor, ha a possessiv jelentésárnyalatú szó mellé nyomatékosítás kedvéért vagy értelmezőként kitették a szó értelmében amúgyis benne rejlő birtok nevét. Pl. *taje t i j a n gort*, *abu m i j a n kerka* 'ez a ti házatok, nem a mi házunk'; e helyett: *taje t i j a n*, *abu m i j a n* 'ez a tiétek, nem a miénk' (ti. házatok, háznépetek stb.).⁸ Genitivusi, illetőleg azt helyettesítő adessivusi szerepben való megszilárdulását elősegíthették még a finnségi nyelvek prono-

⁸ Hasonló jelenséggel találkozunk a magyarban is az *-é* birtokjel használatánál, amelynek a *-jan*-nal való szemantikai és talán genetikai rokonságára már rámutattam. Pl. *A két nagyobbé* (leányé) *a koszoro el volt száradva* (KLEMM, TörtMondt. 345). Talán ide vehetjük a népnyelvből ismert: *P é t ő r é k házok* (székelység; STEUER: Nyf. XXX, 45); *e n y í m m á l á c á i m szépek* (palócság; vö. Kovács I.: MNy. XL, 311) féle szerkezeteket is.

minális helyneveinek hasonló alakú tb. genitivusai: *meijän, teijän* (lúd *hejan*). A finnségi nyelvek analógiás hatásának tulajdonítható esetleg a *-jan* végű adessivus-genitivusoknak a többesi névmási paradigma alapalakjául szolgáló szerepe is. Hasonló jelenségekkel találkozunk az észtbén és a lappban is (I. TUNKELO: SUST. LXVII, 392; RAVILA: FUF. XXVII, 92 kk.; HAKULINEN, SKRK. 42. §. 80.).

3. Az alsó-vicsegdai nyelvjárás *-jan* végű mutató névmás tövei (*tajan, pajan*) analógiás alakulások (vö. TUNKELO, i. m. 395.).

4. Szólnom kell végül az erősen vitatott *pijan* alakról is. Ezt — mint már említettem — BEKE elválasztja a már tárgyalt *-jan* végű alaktól, és diminutív származéknak magyarázza, amelyből később vált gyűjtőnév (vö. I. OK. III, 65 kk.).

BEKE ezen magyarázata egészen újszerű és szokatlan, amennyiben ez ideig a komi *pijan*-t a kutatók zöme mint plurálist tartotta nyilván. CASTRÉN rendhagyó plurálistként beszél a *pijan*-ról: „in Plurali omnino irregulariter declinatur” (EGRS. 33); hasonlóan SZAVVAITOV (SGr. 25); BUDENZ mint „ganz absonderlicher Plural”-t emlegeti (Ugr. Sprachst. II, 55). Többes alakot lát benne TUNKELO: SUST. LXVII, 385; LITKIN: Nyr. LIX, 76 és jómagam is. Többes jelentésben szerepel a régebbi adatokban is, pl. *pijantö* 'deine Kinder'; *pijanjas jentön* 'Söhne Gottes'; *mijan pijanjas* 'unsere Kinder' (vö. BUDENZ, Ugr. Sprachst. II, 55); SZAVVAITOV (UF. II, 41) *Sar pijanjas kilisni, mij kučomkö nil mičao šilo* 'a királyfiak hallották, hogy valamely leány szépen dalol'. BUDENZ a *-jas*-szal bővült többesi alakokat pleonasztikus plurális nominativusoknak tartja, de közelebbi magyarázatot nem fűz hozzájuk (i. m. 55). Ezen alakok keletkezését esetleg az expresszívebb formakeresés eredményének tarthatjuk (kedveskedő megszólítás esetén használták), de talán megmagyarázható azzal is, hogy ezekben a *-jan*-nak még nincsen többes jel funkciója, hanem csupán olyan kollektív képző szerepe, mint a már tárgyalt *-jan* végű alakokban. — Másképpen: BEKE: I. OK. III, 61., aki egyes számú alakoknak tartja őket, és TUNKELO (SUST. LXVII, 395), aki analógiás alakulásokat lát bennük. — VÉR szerinti vagy néha eszmei közösségekben élő csoport, együttes jelölésére szolgálhattak (vér szerinti közösség: *mijan pijanjas, sar pijanjas*; eszmei összetartozás: *pijanjas jentön*). E példák mintegy átmenetet képezhettek a már fentebb ismertetett adatokhoz, amelyben a *pijan*-nak — mint láttuk — már kifejezetten többes jel funkciója volt. Pl. (SV. 89) V. *ettšid pijan munini naževittšini* 'Einmal gingen die Knaben auf Verdienst aus' stb. A gyűjtőnév képző → többes jel fejlődés igen gyakori jelenség nemcsak a finnugor, hanem a török nyelvekben is. Az utóbbiakban, mint LAKÓ is mondja, különösen „olyan gyűjtőnév képzők alakultak többes jelekké, amelyek segítségével élőlények együttesét jelentő gyűjtőneveket szoktak képezni” (I. OK. III, 91). Ez a megállapítás — úgy hiszem a *-jan* többes jellel válását is kielégítően megmagyarázza, és talán egyszerűbb magyarázat is, mint BEKÉ, aki szerint a *pian* deminutívum vált gyűjtőnévvé „elsősorban állatneveknél, már azért is, mert hisz pl. a hálnak, tyúknak, kutyának, disznónak egyszerre több kicsinye jön világra” (I. OK. III, 66), — és így sugárzódott bele az eredeti kicsinyítő képzőbe a többes jel funkció.

Az igaz, hogy a *pijan* szó deminutív szerepére is van adatunk, különösen a permják nyelvjárásban, állatok kicsinyeinek elnevezésében (pl. P. *pon-pija'n* 'junger Hund, Hündchen' (*pon* 'Hund'); P. *šin-pija'n* 'eine Abart des Kühlings' (*šin* 'Kühling'); Sz. *šir-pijan* 'junger Hecht, Hecht-junges' (*šir*

'Hecht') stb. (példákat l. BEKE, i. m. 61), de ezekben a *pijan* — amellet, hogy már átmeneti kategóriának tekinthető önálló szó és képző között — másodlagosan jutott deminutív jelentéshez. Ez a jelentés — véleményem szerint — oly módon tapadt a *pijan* többesi alakhoz, hogy igen gyakran szerepelt birtokos szerkezetben 'állatok kicsinyei, kölykei'-féle jelentésekben, pl. (W.—U)P. *ba-la-pija-n* 'Lämmer' (V., Sz., L. *bal* 'Lockruf für Schafe'); (VdKomi 242) Pr. *nā ve tšisni oš-pi-ja-n* 'Sie zeugten Bärenjunge' (oš 'Bär'). Ezen kifejezésekre egyrészt hathatott az *-an* végű deminutív állatnevek analógiája (pl. I. *tšipān* 'Küchlein'; Sz., L., I., U. stb. *kj-tšan* 'junger Hund, Hündchen'), másrészt az 'állat-kölyök' jelölésére szolgáló *pi* utótagú összetételek szerkezeti és szemantikai rokonsága (V., Sz., L., U. *bala-pi* 'Lamm'; V., Sz., L., U. *pon-pi* 'Hündchen, junger Hund'; V., U. *porš-pi* 'Ferkel' stb.; példákat l. BEKE, i. m. 61). Így juthatott először 'állatfióka, állatkölyök' jelentéséhez; majd később ezen önálló jelentés teljes elhomályosodásával kicsinyítő-képző funkciójához. Ezen szerepben különösen a permják nyelvjárásokban igen gyakori. A *pijan* szó feltehetően a permják nyelvjárásban vette fel először az 'állat-kölyök, állat kicsinye' jelentést, pl. (GEN.) KP. *piān* 'Junges' (SUSA. XV/1, 26) (vö. *pon-pija-n*, *šin-pija-n*). A *nəl-piān* 'kleines Mädchen' (uo. 24); *pu-piān* 'kleiner Baum, Baumchen' (uo. 26); *bed-piān* 'Stückchen, Stäbchen' (uo. 29) szavakban azonban már ezen jelentésétől is eltávolodott, nem jelenti az előtaggal megjelölt élőlény ivadékát, csupán kicsinyítő árnyalatot ad előtagjának. Tehát már a képzővé válás útjára lépett, csak még alapszavától különírják. LITKIN (Dial. Chr. 15) mint a komi-jazvai nyelvjárás legelterjedtebb kicsinyítő képzőjét tartja nyilván a *пйан-т: бэд'пйан* 'палочка' *кэркунпйан* 'избушка'; *йзлпйан* 'молочко' (uo).

Megállapításaimat a következőkben foglalhatom össze.

1. A *-jan* nem önálló szóból keletkezett képző, hanem a **-js* helynév-képző és **-n* elem (konnektívum v. többes jel) kapcsolatából jött létre.

2. Elsődleges funkciója valamilyen szoros rokoni kötelék, csoport [és ennek lakóhelye] jelölése lehetett. Ezen funkciója a képző tölem feltett eredete esetén is jól magyarázható.

3. A kollektív funkció később a *pijan* esetében átváltódott többes jel szereppé, majd bizonyos szintaktikai helyzetben és különféle analógiás hatásokra deminutív funkcióvá. Ezt a funkciót azután átvette maga a *pijan* szó is, és önálló jelentésének elhomályosodásával lassan képzővé vált.

A. KÖVESI MAGDA